

Nationens ansigt. Sport og nationalisme

Af John Andrew Cranfield

Introduktion

I en artikel i Politiken i sommeren 1999 funderede Bo Tao Michaëlis over, hvad den danske EM-fodboldtriumf i 1992 havde betydet for danskerne som nation. Det var, ifølge ham, ikke kun den velkendte tyske pølse, som var blevet besejret men også den danske, selvopgivende holdning og et mindreværdskompleks, der var blevet brudt. Disse nationale kendetegn var resultatet af en lang række historiske nederlag, der kulminerede i det ydmygende nederlag til Preussen i 1864 og tabet af næsten en tredjedel af det danske kongerige. Begivenhederne i 1940 kom derfor næppe som en overraskelse, idet de måske næsten bekræftede en ubevidst følelse af at høre til på taberens side. Den fantastiske sejr i Sverige fremkaldte jubelscener ikke set siden Anden Verdenskrigs slutning, og det er indlysende, at festlighederne var af udpræget national og nationalistisk karakter. Selv folk, der ikke havde den fjerneste interesse for fodbold, oplevede en følelse af national stolthed, og den kendsgerning at Danmark havde besejret ærkefjende nr. 1 gjorde intet til at mindske disse følelser.

Den pointe Michaëlis herefter fremfører er, at denne berømte sejr (sammen med andre bemærkelsesværdige sportsbegivenheder i 1990'erne, såsom Bjarne Riis' sejr i Tour de France 1996) har haft en meget stor indflydelse på den danske psyke og

har ændret den nationale mentale holdning fra at »være en taber« til »at være en vinder«. En mere aktiv deltagelse i internationale affærer viser en meget ændret tendens i forsvarspolitikken i forhold til tidligere i 1980'erne (skønt dette må siges i lige så høj grad at kunne være forbundet med Berlinmurens fald). Michaëlis slutter sin artikel med at udtrykke sin bekymring for denne ændring, fordi der heri ligger en fare for at ignorere den lektie, som nederlaget lærer én og glemme de fælles oplevelser, som har formet og understøttet dansk mentalitet indtil nu. Der er, mener han, noget helt specielt dansk i forestillingen om den gode taber i modsætning til den nye »alle elsker en vinder« mentalitet i 1990'erne.

Hvad enten man er enig med Michaëlis eller ej, er det vanskeligt at ignorere den kendsgerning, at der er en fundamental sammenhæng mellem sport og nationalisme. Sport spiller en væsentlig rolle i opbygningen eller genopbygningen af nationer og i bekræftelsen af den nationale stolthed i veletablerede nationer. Det var ikke særlig vanskeligt at få øje på den nationale sammenhæng mellem det danske nej til Maastricht-traktaten og sejren i fodbold EM et par uger senere, som fik Uffe Elleman Jensen til at komme med følgende humoristiske kommentar: »If you can't join them, beat them«. Danmark havde i denne juni måned 1992 reetableret både en national identitet og national suverænit.

Den Europæiske Union som en ny politisk og kulturel konstruktion og globaliseringen i alle dens forskellige afskygninger har sat nationalstaten under pres. Det, der engang blev betragtet som helligt og ukrænkeligt, er nu truet, efterhånden som politiske institutioner og kulturelle normer mister deres magtfulde ståsted og mening. Denne usikkerhed omkring national identitet og frygten for at miste sin identitet kan til en vis grad udlignes af stærke, nationale identiteter skabt i sportens univers. Succes på dette område får verden til at rette opmærksomheden mod den pågældende nation og styrker derved følelsen af fællesskab og identitet.

Hensigten med denne artikel er at se på nogle fællestræk i sport og nationalisme, og på hvordan sportsverdenen – i en tid hvor politiske og økonomiske bånd mellem EU-medlemslandene bliver tættere og tættere – udgør en arena, hvor individuel, national identitet kan blomstre. Sport og især overdimensionerede TV-sportsekstravagancer er ikke, som det ofte hævdes, begivenheder, der cementerer forestillingen om det globale samfund men snarere en grobund for nationalisme og nationale følelser. Jeg vil præsentere forskellige teorier om nationalisme, og relatere dem til hvordan sportsverdenen fører disse teorier ud i livet. Jeg vil især koncentrere mig om Benedict Andersons ideer om »imagined communities«, som er kommet til at spille en betydningsfuld rolle for forståelsen af, på hvilke præmisser national identitet er opbygget. Jeg vil også se på Michael Billigs forestilling om »banal nationalism«, idet sport synes at repræsentere en interessant dobbelthed eller et paradoks af banal kontra ikke-banal.

Imagined communities

»It is an imagined and political community – and imagined as both inherently limited and sovereign. It is imagined because even the smallest nation will never know most of their fellow-members, meet them, or even hear of them, yet in the minds of each lives the image of their communion.« (Anderson, B., 1991, rev. ed., s. 6).

Ovenstående citat og forestillingen om »the imagined community« er blevet anvendt i mange fremstillinger om nationalisme i løbet af de sidste 15 år. Grundlæggende er Andersons afsæt, at nationalisme og forudsætningerne herfor må forstås med udgangspunkt i de store herskende, kulturelle systemer, som gik forud.

Det var afslutningen på »the religious community« og »the dynastic realm«, som lagde grunden til nationalismens fremkomst; ikke sådan at forstå at nationalismen var en erstatning for religion eller kongedømme, men fordi den ændrede den måde, hvorpå befolkninger opfattede deres verden. Det som Anderson kalder for »the fall of Latin exemplifie(s) a larger process in which the sacred communities integrated by old sacred languages were gradually fragmented, pluralized and territorialised« (Anderson, 1991, rev. ed., s. 19). Den katolske kirke med sit hellige sprog og sit hellige kristne kongerige var en samlende faktor i præ-moderne tid. Anfægtelsen af Roms autoritet og den gradvise tilbagegang for latin som det religiøse og politiske sprog banede vejen for talesproget, som er så centralt et element i nationalstaten. På samme måde kan holdningsændringen overfor monarkiet, der strækker sig over flere århundreder, siges at have forandret mennesker fra undersætter til borgere, og med udviklingen af forskellige former for parlamentariske regeringssystemer, ændre-

de statsmagten sig fra guddommelig kongemagt til magt legitimeret af nationalstatens borgere. Dette dynastiske magtsystem var centraliseret på en sådan måde, at forestillingen om det perifere (dvs. grænser og territoriale krav) blev abstrakte. Monarkiets legitimering lå hos Gud og kunne som sådan hævde sine territoriale krav, hvilket blev umuligt i moderniteten. Mens ovenstående forklarer *hvad*, der skete, forklarer Anderson også, *hvordan* disse forandringer blev mulige. Den sportens verden, som vi kender i dag, opstod på et langt senere tidspunkt end nationalstaten, men de tre faktorer, der er så centrale i Andersons forestilling om »the imagined community«, er også centrale for forståelsen af den rolle, sporten spiller i understøttelsen af nationen:

- 1) kapitalisme
- 2) almindelig adgang til skriftlig kommunikation
- 3) sproglig mangfoldighed

Det var kapitalismen, opfindelsen af trykpressen og en ny, sproglig mangfoldighed, som banede vejen for ideen om at tilhøre en »ægte« politisk defineret nation, hvor rammerne for individuel identitet blev fastlagt indenfor forestillingen om national identitet. (Bog)trykke-revolutionen åbnede døren for læsefærdighed og uddannelse for alle samfundslag og udgjorde samtidig et fokuspunkt for sproget som en grundstamme for historie og fortid. Her var parametrene for definitionen af en ny følelse af fællesskab baseret på sprog og viden (i modsætning til mysticisme). Det gradvise opbrud indenfor de gamle magtbaser – kirken og det feudale system – skabte et behov for nye samfund.

Andersons begreb »the imagined community« indebærer visse teoretiske proble-

mer. Ved at antage at nationalstaten er en »imagined community«, må Andersons logiske konklusion være, at der eksisterer, eller at der i det mindste eksisterede, samfund som var »unimagined«. Argumentet indebærer den romantiske og nostalgiske opfattelse, at organiske, traditionelle samfund var ægte forstået på den måde, at kontakten var ansigt til ansigt og uden indblanding af tegn eller sprog, eller som Anthony Easthope udtrykker det »in the pre-national culture, the lost organic community where everyone knows everybody else, people are supposedly directly present to each other without mediation while in the nation they are not« (Easthope, 1999, s. 10). Easthope argumenterer med, at »classificatory use of language« i ethvert samfund og til enhver tid vil få teorien om autentisk identitet, stillet overfor det ikke-authentiske i nationalidentiteten, til at fremstå som absurd. Andersons teori om hvordan nationalisme ikke bør anskues som en ideologi, som f.eks. kommunisme eller fascisme, men mere i retning af slægtskab, religion eller køn, er overbevisende, for så vidt som nationalismens styrke ligger i dens metafysiske attributter snarere end i de politiske. Anderson, som så mange andre, må dog siges at have visse vanskeligheder ved at fremsætte en teori, der kan forklare den intense følelse, der er forbundet med den nation, som vi ikke har valgt at tilslutte os, men som vi ikke kan svigte.

Andersons »Imagined Communities« er et fremragende værk til at forstå de ændringer i samfundet, der sker som følge af den sproglige mangfoldighed, som realiseres i et post-reformations-Europa. Trykkerierne skaber en form for kommunikation mellem mennesker, som havde været umulig at forestille sig tidligere, og som skaber forestillinger om parallelle livsforløb både inden for og uden for landegrænser. Et fæl-

les religiøst centrum med et fælles sprog forsvinder, og dynastens rolle i samfundet ændres fra en position hævet over samfundet til nationens øverste borgere. I præ-moderne tider havde det været umuligt at forestille sig, at en konge kunne karakteriseres som landsforræder, men med opblomstringen af nationalstaterne er kongen ikke længere hævet over nationalstatens interesser, eller som Anderson skriver: »... the fundamental conceptions about "social groups« were centripetal and hierarchical, rather than boundary-orientated and horizontal« (Anderson, B, 1991, rev. ed. s. 15). Staten tænkt som horisontal snarere end vertikal eller hierarkisk er en fundamental forudsætning for Andersens »imagined Communities« og for den folkelige romantik, som tager afsæt i Herders og Grundtvigs tanker om »folket«.

Andersons beskrivelser af de ændringer, som var nødvendige for nationalstatens opståen, er overbevisende, men det kan være svært at se, hvordan nationen fungerer som aktør, og hvordan den reproduceres. Ligeledes tildeles staten ikke den store rolle i bogen, og mens Anderson naturligvis erkender, at opbygningen af nationen er politiske projekter iværksat af stater, er dette ikke bogens teoretiske og intellektuelle omdrejningspunkt. Nationen skal i højere grad ses som en narration, en fælles fortælling om kulturel samhørighed, hvor historiens magt er i stand til at reproducere disse fællesskabsfølelser generation efter generation. Den nyere tids historie viser også, at staten ikke er i stand til at sætte en ny politisk, europæisk vision på dagsordenen, idet historien om nationen er for stærk eller kun tildels kan erstattes af drømmen om et fælles Europa.

Trods visse reservationer med hensyn til teorien om »the imagined community«, holdes sportsverdenen og dens betydning

for millioner af mennesker i hele verden sammen i ideen om, at resultatet af en enkelt fodboldkamp vil indvirke på en stor gruppe mennesker, som man aldrig har mødt, men som man véd instinktivt vil føle det samme som én selv. Der er meget få sociale begivenheder eller processer, der har denne samme magt til at indgyde denne følelse af »imagined community«.

Banal nationalisme

Vi har set, at teorien om »the imagined community« er en vigtig forudsætning for at forstå, hvordan en følelse af national identitet og national opbakning ved sportslige begivenheder er knyttet sammen. Et andet vigtigt teoretisk begreb som jeg vil komme ind på, er Michael Billigs »banal nationalism« og desuden spørgsmålet om, hvordan nationalisme som ideologi ikke blot defineres ved sine mest ekstreme karakteristika men også i form af mere gængse hverdagsattributter. Sportsverdenen er måske ret usædvanlig ved den måde, hvorpå den kombinerer ideologier fra begge teoretiske synspunkter, dvs. fra ekstremitet til banalitet.

I sin indledning skriver Billig at »... the term »banal nationalism« is introduced to cover the ideological habits which enable the established nations of the west to be reproduced (Billig, 1995, s. 6). Allerede på dette tidspunkt tager Billig afstand fra teorierne om ur-nationalisme, idet han hævder, at det er i dette syn på nationalisme, hvor selvom man endda medgiver, at nationalisme kan have oprindelige tråde til fortiden, så vil man få problemer med at forklare, hvordan disse tråde opererer, og – vigtigere endnu – hvordan de bliver reproduceret. Nationalisme som værende på en eller anden måde den naturligste tilstand for mennesket sætter Billig et spørgsmåls-

tegn ved, idet alle ideologier, nationalisme inklusive, er mønstre på adfærd og overbevisning, som får eksisterende sociale forhold til at virke naturlige eller uundgåelige. Mentalitetshistorikere, som kaster et blik tilbage på Europas historie i det 19. og 20. århundrede, vil muligvis betragte nationalstaten som værende primitiv og lige så uforståelig som den guddommelige kongemagt eller håndspålæggelse. Hvis vi accepterer nationalitet som ikke nødvendigvis værende en naturlig tilstand, bliver det nødvendigt at forklare, hvordan nationale identiteter holdes i live.

For Billigs vedkommende kan dette ikke gøres ved hjælp af »hot« nationalisme (Billigs udtryk) alene, men man må også overveje den mindre krydrede variation, som sjældent bliver udsat for sociologisk analyse, og som ikke er historikernes eller journalisternes nationalisme. Det er i disse relativt ubevidste former for nationalisme, at vi kan finde forklaringen på styrken og uundgåeligheden i »vores« nationale identitet. Som Hobsbawm siger: »We know what it is when you do not ask us, but we cannot very quickly explain or define it« (Hobsbawm, 1990, s. 1). I henhold til Billig, har de fleste af os en tendens til, når vi bliver bedt om at forklare eller definere det, at betragte nationalisme som noget irrationelt, noget der er forbundet med gæen til yderlighed i det 20. århundredes historie, og noget der kaster en spøgelsesagtig skygge over Europa. Det er en ideologi, der tilhører 'andre', ikke 'os'. Nationalisme ses ikke som noget centralt i »vores« liv, men som noget perifert i vores daglige rutiner. Hvis den nationale »knap« kun blev aktiveret i krisetider, på nationale helligdage, ved royale bryllupper, kroninger etc., kunne man jo med rette hævde, at national identitet på en eller anden måde kunne være andres prerogativ (man kunne jo

fastholde, at man ikke ville kæmpe for sit land, man ville stemme for en republik, og man ville ikke festligholde offentlige helligdage). Det er imidlertid ikke, efter Billigs mening, hvordan nationalisme opererer. Nationalisme er muligvis grundfæstet i sin »hote« variant, men den bliver dagligt forstærket i sin banale form, og det er denne banale form, som gør det umuligt for os, hvor kosmopolitiske vi end føler os, at miste vores nationale identitet.

Men hvis nationalisme udtrykkes på disse banale måder, hvordan manifesterer de sig så i dagligdagen? Billig hævder, at »... feelings of nationalism are expressed by and within complex patterns of discourse« (Billig, 1995, s. 18), og at det især gælder indenfor den del af den højtprofilerede medieverden, der beskæftiger sig med politik og sport. I sin artikel »From theory to practice. Explaining the nation in everyday life« introducerer Catherine Palmer begreberne krop, føde og landskab som tre (nationale) identitets-’flag’, der gør os i stand til at definere os selv som »os« i modsætning til »dem«. (Nationale identitets-’flag’ vil dog også ofte på samme tid være religiøse eller regionale identitets-’flag’). Denne nærmest ubevidste form for national identitet kalder Billig for »enhabitation« og definerer det som »... thoughts, reactions and symbols (which) become turned into routine habits and thus they become inhabited« (Billig, 1995, s. 42). Det er denne »enhabitation«, der gør det muligt for nationalstater at opretholde det, som allerede er opnået via undertiden både dramatiske og emotionelle opbygningsprocesser.

Sprog, føde, kroppen og nationale landskaber er måske ikke udelukkende, men generelt set, enheder uden klasse eller kønskonflikter, (når de anskues inden for rammerne af den nationale diskurs), der

gør dem i stand til at agere som generelt accepterede nationale identitets-‘flag’. Her eksisterer der en national-kulturel hæge-
moni, som er et vigtigt led i reproduktionen af nationale identiteter. Kun få ville, fra et ideologisk, nationalt synspunkt, argumentere imod opfattelsen af visse fødevarer eller landskaber som værende en del af landets nationale bagage. Hver dag konfronteres borgerne i et land med genstande og symboler, der forstærker ubevidste forestillinger om national identitet, og som få, på grund af nationale ideologier, ville nære noget ønske om at ændre.

Banal nationalisme og medierne

Benedict Anderson understreger betydningen af avisen som en mekanisme til at forstærke forestillingen om »imagined communities«. Disse »one-day bestsellers« med deres »ephemeral popularity« (Anderson, 1991, s. 34-35) forstærker begrebet »imagined community« gennem nærmest synkront brug. Læsningen af morgenavisen er en individuel handling, (det er sjældent, at to mennesker læser nøjagtig den samme avis på nøjagtig samme tidspunkt), men vi er fuldt ud klar over, at millioner af vore medborgere gennemgår det samme ritual på mere eller mindre samme tidspunkt (indenfor et tidsforløb på 24 timer). I henhold til Anderson er avislæsning en meget tydelig indikator på »the imagined community«, understøttet af en naturlig og ganske almindelig dagligdags foreteelse.

Mens Anderson fokuserer på aviserne som en forstærkelse af den nationale identitet *i sig selv*, drejer Billig fokus over på indholdet i aviserne og påstår, at igennem det sprog de anvender og selve præsentationen, understreger de konstant et helt tan-

kesæt, der har sin rod i abstrakte følelser i forbindelse med national identitet. Det ligger i selve avisens natur at markere hjemlandet hver dag og derved skabe den kontinuitet, som er så utrolig vigtig for at bevare den nationale identitet. Billig hævder, (og underbygger sit argument med et udsnit af en tilfældig dags engelske aviser), at disse aviser, formiddagsaviser så vel som morgenaviser, ved deres lingvistiske struktur og konceptuelle ramme frembringer en »banal nationalisme«. Hvor globale vi end måtte betragte os selv, er vores avislæsning fast forankret i forestillingen om, at »vores« nation befinder sig i centrum. Det har man et fint eksempel på med vejrudsigten (både i TV og aviserne) – Danmark vil altid være at finde midt på vejrkortet med for eksempel Sverige og Storbritannien som de perifere rammer, der understreger forestillingen om »centrum«. Meteorologen kunne for eksempel indlede med at sige: »Vi har i dag oplevet endnu en meget varm dag« – og her er det ikke nødvendigt at spørge, hvem »vi« er, det bliver med det samme opfattet som »os«, »nationen«. Vores læsning og forståelse af nyhederne er national og i dette tilfælde banal. Det samme gør sig gældende, når Jan Mølby i sin reportage fra en kamp mellem Danmark og Iran for et par år siden, udtaler: »... dengang havde vi ikke et landshold, det har vi nu«. Han behøver ikke at udbygge »vi«. I virkeligheden er »vi« ikke kun seerne, der sidder og følger kampen eller de fodboldinteresserede, men Mølby taler faktisk om hver eneste mand, kvinde og barn indenfor de nationale grænser. Dette bliver yderligere forstærket ved, at selv dem, der ikke har den fjerneste interesse for fodbold, fuldt ud forstår og anerkender »vi«’et, som det anvendes i medierne, når sport forbindes med national identitet.

Central i Billigs hypotese om banal na-

tionalisme i en mediesammenhæng er brugen af deiktiske ord: (»Deixis: the phenomenon that elements in a language may have a reference which is dependent on the immediate context of their utterance. EXAMPLE: personal pronouns (I, you, he, etc.), demonstratives (this, that, etc), spatial expressions like here and there, temporal expressions like yesterday and now, and tense (past, present) are deictic expressions«). Disse deiktiske ord er centrale i diskurser med nationale overtoner, såsom diskurser om politik og sport og udtryk som »vi« nationen, »dette« land, »vores« hold eller den konstante brug af den bestemte artikel: landsholdet, statsministeren eller vejret, der alle kræver en ubevidst mental forståelse mellem afsender og modtager. Fælles for ovennævnte er, at vi ikke spørger »hvilket hold« eller »hvilket land«; modtageren af budskabet, hvad enten det kommer fra medierne eller andre kilder, ved instinktivt i hvilken sammenhæng disse deiktiske ord er blevet brugt. Ifølge Billig er: »... the homeland (...) made both present and unnoticeable by being presented as **the** context«. Det er denne placering af nationen som central ved hjælp af mediediskursen, som baner vejen for Billigs »banale nationalisme«.

Sport og den banale nationalismes paradoks

Sport indtager en mærkværdig og nærmest enestående plads i nutidens Vesteuropa, idet sporten er et af de meget få områder, hvor det er helt legitimt at vise stærke nationale følelser og udsætte modstanderen for en række fornærmelser og endog latterliggørelse. Intensiteten i fjendtligheden varierer fra land til land og fra sportsgren til sportsgren. Den nationale diskurs i de en-

gelske formiddagsaviser afslører en form for xenofobi, som ikke ville blive tolereret i Danmark. Og hvor nationalfølelsen altid er stærkt til stede i fodbold, er den langt mindre fremtrædende i f.eks. Formel 1, selvom topudøverne indenfor denne sport, så absolut er helteskikkelser i deres respektive lande. Langt de fleste aviser bruger megen spalteplass på sportsnyhederne, og sportsdiskurser er i sagens natur seriøse, hvad der måske kunne ligne noget af en modsigelse, når man ellers betragter sport som en fritidsforeteelse/leg. Så hvorfor bliver sport taget så alvorlig, og hvorfor vifter vi som oftest med nationalitetsflaget, når vi taler om sport?

Der kan ikke herske tvivl om, at sport er politisk, og at politisering af sporten blev en del af den kolde krig. Hvis der er noget, vi stadig husker fra DDR's tid, så må det i hvert fald være deres enorme succes i internationale sportsbegivenheder. USA's og USSR's boycott af Olympiaden i henholdsvis 1980 og 1984 betød, at sport blev et våben i den kolde krig, men det var et våben, der anvendte indigneret retorik snarere end massedestruktion. Boycotten fremmede ikke ligefrem de internationale relationer mellem supermagterne, men de var på den anden side distanceret fra realpolitikens område. Det var en gestus, som i sidste ende ikke ville få afgørende indflydelse på de allerede temmelig anstrengte relationer mellem øst og vest. Sport kunne bruges politisk til at styrke og understrege ideer om national identitet og national ideologi hos borgerne i stor udstrækning, men det foregik i en arena, hvor konsekvenserne kunne forudses.

Sport kan stadig bruges politisk (i Europa gælder det nye nationer som for eksempel Kroatien og 'dvale'-nationer som Skotland), men sport bruges ofte på en mere raffineret måde til at definere national

identitet og bekræfter ofte stereotyper hos andre (og undertiden hos os selv). De fleste lande vil hævde, at deres fodboldhold har en speciel spillestil, og det vil ofte blive underbygget ved sammenligninger med andre lande, f.eks. den britiske stil i modsætning til den italienske. Disse stilarter afspejler ofte forestillinger om national identitet (den tyske fodboldstil afspejler den tyske nationalkarakter etc.) og er vigtige for opfattelsen af borgerskab i en nation.

Her står vi overfor et af sportens paradokser. Sport er på den ene side politisk, den fylder vore aviser, millioner af mennesker ser sport i fjernsynet, kolleger på arbejdet vil analysere kampen fra aftenen før, og vores nationale ære er på en eller anden måde på spil. Da det danske landshold i 1999 tabte til Wales i Parken i København, følte vi, at vores nation var blevet ydmyget, hvorimod den efterfølgende sejr over Italien på udebane bekræftede vores nationale stolthed via holdets indsats. På den anden side bruger vi denne nationalitetsfølelse via sporten som en daglig bekræftelse af, hvem vi er. Der tales mere om sport end om næsten alle andre nationale identitets-‘flag’, og det ville være sprogligt forvirrende at sætte lighedstegn mellem sport og banal (lad os her huske på Billigs definition), men tilbage står paradokset om sporten som værende banal (dvs. med få virkelige konsekvenser for den nationale identitet og som derfor hurtigt forsvinder ud i den blå luft) og som værende ikke-banal (den tages alvorligt i øjeblikket og er transparent i måden hvorpå, den forstærker ideen om nationalisme). Blain et al. funderer over det portugisiske holds skæbne ved Olympiaden i Barcelona i 1992 og uddyber kritikken af dets katastrofale indsats. Portugal havde sendt et hold på over hundrede atleter til Barcelona (det største nogensinde), og dette hold

vendte hjem uden en eneste medalje. Det forårsagede ikke overraskende en udbredt diskussion i medierne og selvransagelse hos det portugisiske hold, men man ville forvente, at dette nederlag kun var et fjernt om end ubehageligt minde, når den næste Olympiade gik i gang. Det betyder ikke, at sport er periferisk i forhold til den »virkelige« politiske verden, eller at sport indtager en form for marginal position, men at synergieffekten af politik og sport (som ligeværdige partnere) er kontrollabel, og at koderne i en kontingent verden vil være relativt lette at decifere for læseren. Billig, refererende til Barthes, karakteriserer sportsiderne som »texts of pleasure«, som i deres nationalistiske retorik forbereder kommende generationer på det ultimative offer (dvs. at give deres liv). Nye generationer vil derfor være bekendt med en terminologi, der afspejler patriotisme og heroisme, for det er den retorik, de har mødt i sportsjournalistikken.

Banal nationalisme og postmodernitet

Mange postmoderne teoretikere har antydnet, at globalisering og postmodernitet har udgjort en trussel imod moderniteten og oplysningstidens idealer, og at det, vi nu er vidne til, er et farvel til nationalstaten. Den Europæiske Union er et perfekt eksempel på en supernational enhed, som flytter megen konkret politisk magt fra det enkelte medlemsland og placerer den i en »mangfoldig« nationalstatsorganisation. Det globale marked og forskellige former for telekommunikation synes også at bebude enden på nationalstaten. Vestlige nationer udkæmper ikke længere krige under nationale flag, men i NATO's eller FN's regi. Nationalstaterne kan ikke længere selv finde

løsninger på de problemer, der findes i det, som Ulrich Beck kalder »risikosamfundet«, og miljøproblemer anerkender ikke nationale grænser. Alt dette kan meget vel indikere enden på nationalstaten og etableringen af den globale landsby. En sådan udvikling konfronteres ofte af nationalismen i sin mest ekstreme form hos de grupper, der ser nationalisme som en flugtrute fra postmoderniteten til modernitetens noget tryggere verden.

Det er det, Billig mener med »hot nationalism«, som kunne antyde, at nationalstaterne er under belejring og i forfald, men den daglige, nationale retorik i aviserne, TV, sportssiderne, den mad vi spiser, landskabet synes at pege i en anden retning.

Der er, siger Billig, en permanentitet i den nationale identitet, som selv ikke postmodernismen i den sidste ende kan anfægte. En global identitet har ikke erstattet en dybtliggende, national identitet og vil heller ikke gøre det, så længe borgerne i en nationalstat fortsat betragter den verden, de lever i, som værende »centrum«. Det er gennem koncepter som »os/dem«, »vores/deres«, »vejret«, »holdet«, at vi – dagligt – bliver mindet om, hvem vi er, og hvad vi er. I denne verden af banal nationalisme spiller sportsmedierne og den måde, de kommunikerer følelser af national identitet på, en stor og meget central rolle.

Sport og national identitet

Få ville sikkert benægte, at der er en meget nær forbindelse mellem nationalisme og sport, og mere specifikt, i den måde sportsjournalistik udformer sig på. Men hvad er det, der gør sport så tiltrækkende som forum for markering af nationen? I antologien *Scottish sport in the Making of the Nation* (Jarvie & Walker, eds. 1994) oplister

redaktørerne følgende ofte anvendte argumenter i forsøget på at forklare den rolle, sporten spiller i skabelsen af nationer eller samfund:

- 1) »that sport itself is inherently conservative and that it helps to consolidate official or centre nationalism, patriotism and racism;
- 2) that sport has some inherent property that makes it an instrument of national unity and integration, for example, in peripheral or emerging nations;
- 3) that sport helps to reinforce national consciousness and cultural nationalism;
- 4) that sport provides a safety valve or outlet of emotional energy for frustrated peoples or nations;
- 5) that sport has at times contributed to unique political struggles, some of which have been closely connected to nationalist politics and popular nationalist struggles; and
- 6) that sport, whether it be through nostalgia, mythology, invented or selected traditions, contributes to a quest for identity be it local, regional, cultural or global ...«

(Jarvie & Walker, 1994, s. 7)

Her kan man drage to interessante konklusioner. For det første, at *Jarvie og Walker*, i lighed med mange andre, ikke er i stand til helt præcist at definere denne forbindelse mellem nationalisme og sport, de omtaler det som »some inherent property« og antyder hermed at en standardiseret, empirisk definition er umulig. Vi ved allesammen, at forbindelsen eksisterer, men vi er ikke rigtig i stand til at forklare den. For det andet at sport som et 'flag' for nationalisme er ligeså universel som nationalismen selv. Valg af sportsgren og graden af professionalisme varierer meget fra nation til nation,

men de Olympiske Lege beviser, om ikke andet, at alle nationer ønsker at konkurrere med hinanden, og at hver enkelt nation bestyrker sin egen identitet – både gennem sejr og nederlag. Blain et al. koncentrerer sig også om dette i følgende: »... that as the post-Maastricht Europe of 1992 attempts ... to forge closer political and economic links between member states, television sport will continue to operate as an arena in which individual national identities retain important commercial and ideological functions ...« (Blain et al., 1993, s. 25). Meningen her er, at hvor EU's politiske mål er føderale, så vil og skal sporten fortsætte med at repræsentere nationale forskelligheder og åbne muligheden for at vise sin nationalfølelse. I det tilfælde bliver sporten en arena, hvor repræsentationer af nation og nationalitet etableres eller re-etableres igen og igen. Sportssiderne lader på dramatisk vis op til store begivenheder; der er noget grandios over hele situationen. Hele nationen iagttager, og hele nationen involverer sig faktisk, selvom TV-målingerne ofte vil antyde det modsatte eller i det mindste ikke vil medgive, at kampen har national betydning. Det er ved hjælp af dette narrative ritual, at et kulturelt fællesskab skabes mellem individer og derefter bibringer en følelse af nationalitet.

I forsøget på at definere nationalisme vil man ofte støde på et svælg mellem på den ene side nationalisme på det politiske niveau, som er en intellektuel proces og som repræsenterer, i lighed med f.eks. kunst, nationalisme som højkultur og elitepræget. På den anden side har vi nationalisme som noget fælles for befolkningen, og her repræsenterer sporten en fælles oplevelse, som udspringer i en lav kultur. I dag kan sport på det nationale niveau ikke defineres som enten lav eller høj kultur, fordi den for længst har overskredet disse

forenklede afgrænsninger og ikke nemt kan relateres til klasseideologier, (det betyder dog ikke, at forskellige former for sport ikke har forskellige typer tilskuere). Mediediskursen omkring sporten er ofte maskulin, men den er ikke kønsspecifik. Sport er ganske vist mere populær blandt mænd end blandt kvinder, men de mange kvinder, der jubede over den danske fodboldtriumf i 1992, gør det helt klart, at påstanden om at sport som indikator for nationalisme på en eller anden måde er kønsspecifik ikke er holdbar. Begge køn forstår til fulde den nationale diskurs, som præsenteres af medierne og accepterer den som indlysende og logisk.

Mike Cronin forsøger i sin bog *Sport and Nationalism in Ireland* at tackle den vanskelige opgave at beskrive, hvordan nationalisme er forbundet med sport (Cronin fremsætter følgende otte punkter 1) »Constructed by many different forces, 2) The manifestation of a variety of different types of nationalism, 3) Both real and imagined, 4) A force of either creation or reflection, 5) Both positive and negative, 6) Can be transient and temporary, 7) An evolution not an invention, 8) Multifaceted and multilayered«. For mere detaljerede definitioner, se Cronin, Mike: 1999, s. 55-56).

Der er to områder, som man bør fokusere på. For det første at sport »egner« sig til nationalisme, fordi den er ekspansiv og kan defineres af alle de involverede grupper fra udøver til fan.

På samme måde kan sportsnationalisme opbygges inden for en bred vifte af kulturelle sammenhænge. Sport er ikke umiddelbart antagonistisk overfor nationalisme men kan tværtimod bruges af forskellige grupper til at definere deres opfattelse af nationalisme. Kun få sportsfolk reagerer imod denne hegemoniske nationalisme ved

for eksempel at nægte at stå op under nationalsangen, mens man kunne forvente en større modstand imod andre ideologier såsom religiøse eller politiske ideologier. Her er nationalisme mere en livsstil end en ideologi, en form som er mere eller mindre umulig at bryde. Kun i de tilfælde hvor nationalisme repræsenterer en udfoldelse af magt over andre grupper (f.eks. Black America versus National White America) kunne man registrere reaktioner imod den normative nationale kultur.

Cronin fremsætter også den vigtige pointe, at sport »... can be transient and temporary ...«, idet vore nationale følelser defineres af, hvor lang tid kampen eller turneringen varer. Der vil blive fejret og festet, men denne nationalisme vil ikke altid være permanent. Efter hver enkelt sports ekstravagance, bliver tavlen visket ren og nationerne indleder deres næste kampagne på ærens mark. Fjenderne fra den sidste turnering bliver erstattet af nye fjender valgt på må og få blandt andre nationer. Medierne vil konstruere nye nationale diskurser med henblik på at formulere nye reportager, og således fortsætter historien.

Sport repræsenterer også en dynamisk kraft, hvor flygtig hver kamp eller begivenhed end forekommer set i en kontinuerlig sammenhæng. Der er meget få områder i vort moderne liv, der tilbyder så let en sameksistens mellem postmodernismens globale realitet og fortiden. De fleste sportsgrene har ikke ændret sig igennem årene, og fodbold er, hvor global en sport det end måtte være, stadig 22 mænd, som forsøger at få bolden i nettet. Sport kan naturligvis også udnyttes med det nostalgiske formål for øje blot at fremtrylle følelser fra fortiden, men det rører dog ikke ved den kendsgerning, at sport har en fundamental kontinuitet, som egner sig fortræffeligt til følelser af national identitet.

Forskellige nationer – forskellige former for sportsnationalisme

Jeg har her forsøgt at beskrive nogle af de mere elementære aspekter, der forbinder nationalisme med sport. Det kan dog ikke påstås, at nationalisme bliver brugt på samme måde i alle Europas nationer, og i sportsverdenens diskurs finder vi både en »hot variety« og dens mildere version. Man kan operere med fire basale typer af nationer i forhold til, hvordan de bruger sporten til at markere deres fædreland:

- 1) »Store nationer«, f.eks. Storbritannien, Frankrig, Tyskland, Italien osv.
- 2) »Små nationer«, f.eks. Danmark, Sverige, Belgien, Portugal osv..
- 3) »Dvale-nationer«, f.eks. Skotland, Wales, Færøerne, Catalonien osv.
- 4) »Opstående nationer«, f.eks. De Baltiske Lande, Kroatien, Ukraine osv.

1) »Store nationer«

Ved store nationer forstås de lande i Europa, som er tidligere kolonimagter, og hvis indflydelse har gjort sig gældende på verdensplan. Anden Verdenskrigs afslutning åbnede porten til en periode med struktur-opbrydning hos Europas kolonimagter samtidig med indførelsen af politisk stabilitet i Vesteuropa. Hvis disse nationer kunne siges at have væsentlig indflydelse på resten af Europa, skete det i hvert fald uden forrige tiders pomp og pragt. Den Tyske Bundesbank spiller en uhyre vigtig rolle i Europas økonomiske struktur, men det er næppe muligt at inkorporere dette i en folkelig, tysk national diskurs. Disse store nationer har haft brug for et område, hvor den nationale damp kunne slippes ud, og her er sportsverdenen blevet et indlysende valg.

Cronin skriver om efterkrigstidens Storbritannien at: »In 1948, sport served a vital function in giving the British people and her politicians a nationalism that, although different to the nationalism that had created the world's largest empire, they could still rally to. A nationalism that underpinned a sense of superiority within the world, and one that allied the state with the people through the success of sporting endeavour« (Cronin, 1998, s. 57). Der er sket uendelig meget i Europas store nationer siden da, men ovenstående citat indeholder stadig en stor sandhed om, hvor vigtig sport er for de »store nationer« i forhold til at bestyrke deres nationale selvværdsfølelse. Ved alle sportsbegivenheder hvor de »store nationer« deltager, lurer forventningen om, at de vil gøre det godt. Succes må forventes, nederlag er utænkeligt.

2) »Små nationer«

Mange mindre nationer i Europa har ganske vist en fortid som koloniindehavere, men den adskiller sig alligevel fra de »store nationers« identitetsskabende psyke. Disse små nationer har ikke de samme forventninger til hver eneste sportsbegivenhed, de deltager i, (selvom hver nation naturligvis har deres specielle sportsgrene, hvor forventningerne er høje, f.eks. Sverige og deres deltagelse i internationale ishockey-turneringer). Der eksisterer her en mere udstrakt tolerance i forhold til fiaskoen, om end den totale ydmygelse, som det var tilfældet for det portugisiske olympiske hold i 1992, er lige så uacceptabel. Hvor de »store nationer« har succes, fordi de er store nationer, vil de små nationer definere andre karakteristika, når de forklarer årsagen til en succes. Billy Ehn karakteriserer i sin omtale af tilfældet Sverige, de svenske sportslige egenskaber som

»... the ability to cooperate and be a good team-member which are highly valued qualities and discipline and team spirit are regarded ... as especially Swedish qualities. Therefore the Swedes are at their best at »fighting as underdogs« and »helping each other«, but rather bad at »leading the match« (Ehn, 1989, s. 62). Ehn forklarer, hvordan officielle svenske idealer omkring ære og fællesfølelse altid er til stede i den nationale sportsjournalistik. Hvis Sverige slår modstanderen, skyldes det ovennævnte kvaliteter, (det er dog ikke ensbetydende med, at disse kvaliteter ikke er til stede i den nationale diskurs i de »store nationer«), at de er i stand til det. Da Danmark sensationelt vandt Europamesterskabet i fodbold i 1992, var det ikke, fordi vi var en stor nation, eller fordi vi havde det bedste hold. Det skyldtes i høj grad de nationale egenskaber som team spirit og andre specifikke danske kvaliteter. I de skandinaviske lande vil den velkendte velfærdsmodel ofte blive understreget på bekostning af individuelle sportspersonligheder. Billy Ehn siger »... that sport, the state and the business companies of the country seem to share the same overriding goals as to how the individual achievements can be transformed into collective profit and national prestige (Ehn, 1989, s. 65). Når man betragter forskellene mellem »store nationer« og »små nationer«, er det vigtigt at huske, at geografiske og kulturelle forskelle også spiller en stor rolle, når man forsøger at definere, hvad det egentlig er for attributter, der indgår i formuleringen af en national identitet. Team spirit-konceptet er efter al sandsynlighed vigtigere i Sverige end i Italien, hvor der fokuseres mere på den enkelte spillers specielle talenter.

3) »Dvale-nationer«

Ved dvale-nationer forstås de nationer, der ikke har deres egen autonome nationalstat, og som på trods af en vis politisk indflydelse stadig er afhængige af en anden nationalstat i relation til en række nationale forhold. Disse nationer repræsenteres muligvis af deres (nationale) landshold ved visse sportsbegivenheder (f.eks. det skotske landshold) eller vil bruge et regionalt hold for at styrke det nationale identitetsprincip (f.eks. Barcelona FC). Skotland, Wales og Nordirland er alle tre i den lidt mærkværdige position, at de, på trods af at de er en del af Storbritannien, har fået lov til at deltage i internationale fodboldkampe som autonome nationer. Dette paradoks tjener som en perfekt platform for nationalfølelse, og der er en meget stærk forbindelse mellem skotsk og walisisk nationalisme og fodbold. For Nordirlands vedkommende er forholdet lidt mere komplekst, idet den protestantiske majoritet i Nordirland ikke anser sig selv for at være en dvale-nation, men en loyal del af Storbritannien, og den katolske minoritet ser den irske republiks landshold som repræsentanter for ægte irsk nationalisme.

Sport spiller en stor rolle i Skotland, og i lighed med Billy Ehns analyse af »svenskhed« i sportsjournalistik, kan man finde mange eksempler på skotsk national-karakter udtrykt i sport (se Blain & Boyle »The marking of Scottish identity in sports journalism« i Jarvie & Walker, 1994, s. 125-142). Megen retorik anvendes på at definere skotsk nationalisme i modsætning til engelsk nationalisme (eller dette at være engelsk), idet national identitet absolut anses for det *ikke* at være engelsk. Et godt eksempel på dette er 'hooliganism' i skotsk landsholdsfodbold, hvor kontrasten mellem englændere og skotter er meget udpræget – engelske fans anses stadig for at

være nogle af de værste i Europa, og deres opførelse vil altid være et fokuspunkt i alle internationale fodboldkampe, hvorimod skotterne er kendt for at være »the nicest (fans) in the world« (Jarvie & Walker, 1994, s. 131). Den rolle – eller det image – som her fremstilles er »skotskhed« i modsætning til »engelskhed« snarere end forestillingen om en indbygget skotsk dyd. Der er klart eksempler på fans, der opfører sig dårligt i skotsk fodbold, men diskursen både på nationalt og internationalt niveau har stemplet englænderne som hooligans og skotterne som venlige og fredelige fans, der er draget udenlands for at nyde en god gang fodbold. Det er umuligt at sige, om det er diskursen her, der skaber virkeligheden eller omvendt, men forestillingen om den medgørlige skotske fan lever i bedste velgående i udlandet og har stor betydning hjemme.

4) »Opstående nationer«

Siden Berlinmurens fald og Sovjetunionen og dets allierede stater i Østeuropas kollaps, er nye nationer dukket op i et Europa, som siden slutningen af Anden Verdenskrig havde oplevet en relativ stabilitet på Europakortet. I løbet af de sidste ti år er mange nye nationalstater dukket op eller genopstået. Vrcan og Lalic bærer sørgeligt vidne om, hvordan fodboldnationalisme blev omdannet til sin »hot variety« i Kroatien og Serbien, og »... the symbolism of fan aggression was easily transformed, first into aggressive political symbolism (and) then into military symbolism ...« (Armstrong & Guilianotte, 1999, s. 176). I lighed med andre sportsteoretikere, hævder Vrcan og Lalic, at der ikke eksisterer et svælg mellem fodboldfanatismens subkultur og samfundet i al almindelighed. I det tidligere Jugoslavien var denne fanatisme

katalysatoren i den politiske vold, der fulgte, og omfanget af denne fodboldvold var i virkeligheden den første indikation på den kommende galskab på Balkan. Jugoslavien repræsenterer måske nok et ekstremt eksempel på tilskueropførsel, der udvikler sig til noget både farligt og depraveret, men en analyse afslører ikke desto mindre, at de elementer, der gør ekstreme fodboldfanatikere til krigere, indeholder en grad af universalitet.

Hvad enten det gælder det regionale, nationale eller internationale niveau, er fodbold gennemsyret af ideologier om fjendskab og elementer af konflikt. I mange nationer er disse elementer undertrykt, men de kan kaldes frem i tilfælde af politiske eller sociale kriser. Fælles for alle former for identitet, det være sig national eller kulturel, hos en fodboldfan er, at »... they are basically non-negotiable, involving absolutist expressions of identities, and the radical exclusion of others (Armstrong & Ciulianotti, 1999, s. 179). Det tidligere Jugoslavien repræsenterer dvale-nationer, som nu er genopstået, og der er derfor et stort behov for at udtrykke sin nationale identitet igennem udelukkelse af andre. En udelukkelse så essentiel for opbyggelsen af en national identitet, at det førte til den mest alvorlige konflikt i Europa siden 1945.

Siden Daytonaftalen i 1996 har fodbold været en integreret del i udformningen af den nationale identitet. Det kroatiske fodboldhold har placeret Kroatien helt konkret på det europæiske fodboldlandkort, og det er her, Kroatien bliver synlig som en nationalstat. En bronzemedalje ved Verdensmesterskabet i 1998 er muligvis ikke nok for Brasilien, men for en ny nation som Kroatien var det en enorm triumf. Balkanlandene, de Baltiske Lande og det tidligere USSR har forsynet Europa med en hånd-

fuld nye nationer, som alle ønsker at blive anerkendt og at indtage en plads i dette nye Europa. Den grad af vold, som disse nationer har oplevet i deres forsøg på at opnå national suverænitet, er meget varierende, men de bruger alle sportens verden og i særdeleshed fodbold til at gøre deres indflydelse gældende på den internationale scene.

Sammenfatning

I en artikel i Politiken (søndag den 21. november 1999) bliver en række eksperter bedt om at udtale sig om, hvorfor transmissioner fra fodboldkampe kommer så højt på listen over seertal, og om landsholdet opfylder et latent behov for en følelse af samhørighed. Johannes Andersen bliver citeret for at sige, at fodbold har mere at gøre med fælles underholdning (i modsætning til nationalt fællesskab). Historikeren Uffe Østergaard ser national fodboldsupport som en »billig« erstatning for de nationale følelser, vi besad engang, og selvom han indrømmer, at fodbold relaterer sig til »imagined communities« (han bruger dog ikke dette udtryk), så har han ikke megen tiltro til, at det udgør en del af en national identitet. Hvis vi ser på Euro 92 og den danske reaktion, er det klart, at begivenhederne ikke blot blev en del af en national sammenhæng – de *var* sammenhængen. Var dette så kun en »billig« erstatning for de »ægte« nationale identitetsfølelser, som blomstrede op under moderniteten, hvad Østergaard ville mene?

Ved at anvende Andersons og Billigs teorier har jeg forsøgt at vise, at nationalisme er en del af *vores* nationale kit på en måde, der adskiller sig fra det, vi normalt anser det for. Det er ikke (altid) »hot« og det er ikke (altid) politisk, og det eksisterer i mangfoldige former, som ikke nødven-

digvis trues af postmodernistiske og globale aspekter. Tanken om »the imagined community« er en understregning af de stærke følelser som knytter sig til den nationale identitet, og med sporten i baghovedet kan vi se, at de måske 40.000 tilskuere, som står på et stadion, føler en form for samhørighed med hinanden, selvom de ikke kender noget som helst til hinanden. Denne samhørighed er ikke længere nødvendigvis en statskonstruktion med en vedvarende politisk dagsorden men skal opfattes som kulturel praksis. Ligeledes er Billigs banale nationalisme et forsøg på at flytte forståelsen af den nationale identitet væk fra den politiske sfære (det som han kalder »hot«) og placere vores forståelse af fænomenet i en række banale sammenhænge. Sport er en stærk iværksætter af nationale fællesskabsfølelser baseret på en idé om det upersonlige fælleskab konstrueret af »banale« sportslige begivenheder, som iscenesættes i en både »hot« og »banal« national retorik. Den »enhabitation«, som Billig taler om, betyder, at vores nationale identitet lever i bedste velgående, og Andersens sammenligning af national identitet med noget, der er tættere på slægtskab eller familie synes meget logisk set i dette perspektiv.

Fodbold er en meget stor global mediebegivenhed, men det sættes sjældent i et ikke-nationalt, ikke-regionalt eller ikke-team perspektiv. Så selvom sportsbegiven-

heder er internationale og globale, bliver de som oftest sat i et nationalt perspektiv. De eksisterer ikke, for at sportsfolk eller tilskuere skal kunne skabe nye internationale relationer men for at styrke ideen om den nationale identitet. Sport er meget langt fra at være nostalgi men repræsenterer snarere en kontinuitet i nationalfølelsen, som vi kan bruge i den moderne verden, hvor konsekvenserne kan forudses. Sport kan bruges af forskellige nationer med forskellige dagsordener. Disse dagsordener varierer meget med hensyn til hvor yderligt, de vil gå, men fælles for dem alle er, at de udgør en national identitet, der kommer til udfoldelse på bekostning af andre.

Den måde, medierne præsenterer disse sportsbegivenheder på, er meget forskellig fra konkurrence til konkurrence, og der er ingen tvivl om, at succes baner vejen for national retorik. Den måde, hvorpå de danske medier reagerede overfor det svenske eventyr, afslørede en række symboler og billeder, der blev brugt til at definere »vores« nationale identitet i modsætning til »dem«. Noget af det kunne let afvises som billige klicheer, men meget af det var også nyttigt for en analyse af, hvordan danskerne konstituerer deres nationale identitet. En begivenhed, der kan gøre dette, kan ikke bare afvises som en billig erstatning for det, vi engang havde, men som vi nu har mistet – vores nationale identitet.

Bibliografi

Bøger og tidsskriftsartikler

- Anderson, Benedict: *Imagined Communities – Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. Verso 1991, 224 s.
- Billig, Michael: *Banal Nationalism*. Sage Publications 1995, 200 s.
- Blain, Neil, Raymond Boyle & Hugh O'Donnell: *Sport and National Identity in the European Media*. Leicester University Press 1993, 209 s.
- Cronin, Mike: *Sport and nationalism in Ireland – Gaelic games soccer and Irish identity since 1884*. Four Courts Press, Dublin 1999, 214 s.
- Easthope, Antony: *Englishness and national culture*. Routledge, London 1998, 243 s.
- Ehn, Billy: »National feeling in sport« i *Ethnologia Europaea XIX* 1989, s. 57-66.
- Gellner, Ernest: *Nationalism*. Phoenix, London 1997, 114 s.
- Hobsbawm, Eric: »Introduction«, fra *Nations and Nationalism since 1780*. Cambridge University Press 1990, s. 1-13.
- Jarvie, Grant & Graham Walker (eds.): *Scottish Sport in the Making of the Nation – Ninety Minute Patriots?*. Leicester University Press 1994, 200 s.
- Löfgren, Orvar: »The Nationalization of culture« i *Ethnologia Europaea XIX* 1989, s. 5-23.
- Palmer, Catherine: »From theory to practice. Experiencing the Nation in Everyday Life« i *Journal of Material Culture*, vol. 3, nr. 2, 1998, s. 175-199.
- Smith, Anthony D.: *Nationalism and Modernism. A critical survey of recent theories of nations and nationalism*. Routledge 1998, 270 s.
- Vrcan, Srdjan & Drazen Lalic: »From ends to trenches. Football in the former Yugoslavia«, s. 176-185, i *Football cultures and identities* (Armstrong & Giulianotti eds.), Macmillan Press Ltd., London 1999, 259 s.